

Тарас Шевченко – економіст? Так! І дуже актуальний!

У цьому році виповнюється 202 роки з дня народження найвідомішого українського поета Тараса Григоровича Шевченка (1814-1861). Його „Кобзар” став предметом дослідження більше ніж 400 докторських дисертацій з різних напрямів наукового пошуку в різних галузях науки. В цьому нарисі ми спробуємо розкрити економічні погляди Кобзаря відповідно до його творчості.

Микола Костомаров писав у своїх споминах про Тараса Шевченка: „поезія завжди йде попереду, завжди відважується на сміливе діло; її слідами йдуть історія, наука та практична праця...” [2, с. 148].

Одним із визначальних мотивів творчості Шевченка є праця, її умови, стимули та принципи розподілу її результатів. Член-кореспондент АН УРСР Євген Шабліовський, у вступній статті до „Малого Кобзаря” пише: „Народ, природа, життя, праця становлять для Шевченка невичерпне джерело прекрасного. Все, до чого торкаються руки трудівника, оживає, сповнюється красою і значущістю. Уявлення про працю як благо людини в концепції Шевченка органічно зливається з поняттям добра” [1, с. 9]. Однак при цьому, тогочасна праця як об’єкт спостереження Шевченка та джерело задоволення потреб існування людини, носила шкідливий, небезпечний, а іноді й несумісний із життям характер.

*Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на паничину ідуть
І діточок своїх ведуть!..*

Умови тогочасної праці та невідповідність її оплати задоволенню потреб кріпаків поет описує так:

*І день і ніч працювала,
Подушне платила...
І синові за три коп
Жупанок купила.*

Уже в 1795 році значна частина керелівчан (односельців Шевченка, *цит. за оригіналом – Р. Я.*) складалася з безземельних „наймитів”, „ремісників”, „підсусідників” та „чорноробів”, і що далі, то швидше відбувався серед них цей процес зубожіння [1, с. 8]. Як по всій Україні, так особливо в цій густо заселеній околиці невпинно зростало число „піших”

кріпаків, тобто таких, що не мали ні волів, ні коней і оберталися на безплатних робітників, працюючи на панських ланах, гуральнях, кузнях та млинах лише за самі харчі.

Спадкового користування орною землею керелівчани не знали: управа маєтку визначала її кожному кріпакові тільки під посіви, виділеного для своїх потреб лісу вони теж не мали: за кожен деревину, за кожний віз хмизу треба було панові відробити. За формально-правними приписами кожний кріпак мав відбути три дні панщини на тиждень, фактично ж ця норма давно перестала існувати: заступили її норми виконаної праці – зв'язаних снопів, звезених возів, мір змолоченого зерна тощо, а норми ті були перебільшені, понад фактичну денну робочу спроможність селянина облічувані. Крім тої нібито триденної обов'язкової панщини, треба було відбувати ще й усякі „шарварки”, „толоки”, „даремщини”, „домашні прислуги” тощо [1, с. 9-10].

Жахливі наслідки такого фізичного навантаження поетові довелося відчувати на собі ще у дитинстві. 20 серпня 1823 року, коли Тарас мав 9 з половиною років, заснула вічним сном його мати [2, с. 16]: її

*... ще молодою у могилу
Нужда та праця положили...*

У сільських церковних метриках тих часів, у рубриках про смерть, найзвичайніша річ – записи такого змісту, як „умеръ отъ побоев прикащика”, або „умеръ отъ наказанія розгами...” [2, с. 133]. Відтак, праця значної частини населення України того часу була не джерелом самореалізації людини, а способом задоволення первинних потреб, хоча в процесі прагнення їх задоволення люди дуже часто втрачали своє здоров'я, а інколи й життя.

Величезний обсяг часу, що витрачався на працю в ті роки ускладнював задоволення інших потреб: соціальних, творчих, інтелектуальних, духовних, релігійних тощо.

*Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.*

Але власне ставлення до церкви, як одного зі способів та інститутів експлуатації та гноблення селян, Шевченко теж не залишив поза увагою.

*Божже! божже! Даєш волю
І розум на світі,
Красу даєш, серце чисте...
Та не даєш жити.*

Експлуатація селянства призводила до збагачення інших прошарків населення, зокрема феодалів. Знаючи про природу своїх статків та складність їх утворення через піт і кров українського селянства, Шевченко наділяв їх рисами повного морального падіння.

*Не завидуй багатому:
Багатий не знає
Ні приятні, ні любові –
Він все те наймає.*

Або іншим прикладом (хоча й вирваним з контексту) є таке:

*Не женися на багатій,
Бо вижене з хати.*

Чесна праця із відповідним відшкодуванням витрат на неї, розглядається Шевченком як джерело формування особистого та національного багатства за умови відсутності соціальної нерівності.

Однією з ключових особливостей трактування вітчизняними вченими питань економічної теорії була потреба забезпечення капіталістичного виробництва висококваліфікованою і професійною робочою силою, що зумовило підвищену увагу до проблем людського потенціалу та його відтворення [3, с. 52].

Українська економічна думка мала своє ставлення до ідей соціалізму і певною мірою відрізнялась від російських поглядів, зокрема від петербурзької та московської шкіл економічної теорії. Так, соціалізм у тлумаченні українських економістів є етичним, а не матеріалістичним, в його центрі стоїть не розвиток продуктивних сил (як у російській школі), а питання добробуту народних мас (які й виступають джерелом формування продуктивних сил), проблеми злиднів, здоров'я, соціального забезпечення та інших чинників відтворення людського потенціалу.

Увагу економічним процесам приділяли не лише економісти-теоретики, а й відомі громадські діячі. Так, український публіцист-полеміст Іван Вишенський (1545/50–20-ті роки XVII ст.) гостро виступав проти кріпосництва, відстоюючи ідеї соціальної рівності. Цієї ж ідеї дотримувались Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко.

Велике значення у працях Шевченка посідає значення національної ідентичності, національні принципи організації соціально-економічних відносин.

*У туркені у кишені
Таляри, дукати.
Не кишені трусить,*

*Їдем різать, палить,
Братів визволяти.*

Так, він виділяє пріоритет національних інтересів над інтересами меркантильними, економічними. Сучасний стан господарювання в Україні характеризується відсутністю розуміння та усвідомлення ролі національної економічної ідеології, домінуванням особистих інтересів навіть над колективними, не кажучи вже про державні й національні, та прагненням до одноразового отримання максимальних прибутків без урахування наслідків такої діяльності для оточуючих.

Національно-ментальні особливості українців, зокрема такі як схильність до матеріального виробництва, індивідуального будівництва, господарювання, індивідуального і кооперативного підприємництва, упорядкованого побуту, рівноправного партнерства, справедливості у виробничих відносинах знайшли своє відображення у наступних рядках:

*Ми не гішпани; крий нас, боже,
Щоб крадене перекупать...*

Потреби землевласника слов'янина, нормана, кельта, італика, германця були по-варварськи примітивні [4, с. 11]. Це характеризувалося необхідністю задоволення первинних потреб, зокрема у харчуванні та одязі, проте Шевченко був „якісно вищим”. Однією з найконечніших потреб його життя було мати книжки, на читання яких він завжди віддавав увесь свій вільний час [2, с. 218]. Розвиток потреб, зокрема нематеріальних, не лише демонструє рівень тогочасного суспільства, а й є орієнтиром для інших осіб, своєрідним прикладом. Проте розвитку таких потреб перешкождали низький рівень життя та величезний обсяг часу, що витрачався на працю.

Сьогодні, навіть в умовах трансформаційної економіки України, дедалі більше поширюється творча праця, мотивацією якої стає сам процес праці, а не досягнення певного результату. Тарас Шевченко підсвідомо розкривав такі закономірності, описуючи власний механізм творчості:

*Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..*

У процесі такої діяльності втрачає значення економічна доцільність та співвитратність (економічна ефективність) такої праці.

*На батька бісова я трачу
І дні, і пера, і папір!*

Певне передбачення, що навіть за сьогоднішніх умов розвинутого світового господарства сприймається не більше ніж фантастика, і є своєрідною ознакою трансформації „людини економічної” в „людину творчу”, еволюції суспільної моралі та світосприйняття є наступні рядки:

*І багата я,
І вродлива я,
Та не маю собі пари,
Безталанна я.*

Тобто тут розглядаються нові закономірності поведінки людини, що можуть формуватись на основі ігнорування економічних інтересів та естетично-статевої поведінки особистості, що, гіпотетично, може мати місце в умовах панування культури та мистецтва, як головної сфери зайнятості, хоча такі суспільства неодноразово описувались у працях утопістів.

Одночасно з поширенням творчої праці зростає роль та частка розумової праці у загальній структурі зайнятості. Це викликає зростання професійно-кваліфікаційних вимог до відповідних працівників. Відтак, дедалі більші обсяги інформації робітники мають засвоювати для того, щоб не втрачати свою конкурентоспроможність на ринку праці. Відтак, стає доволі актуальним одне із фундаментальних тверджень Шевченка:

*І чужому наuczайтесь,
Й свого не цурайтесь!*

Поєднуючи концепцію економічного розвитку людини із перевагами доброзичливості внаслідок християнського поступу української нації, Кобзар малює своєрідне бачення застосування їх у діалектичному взаємопоєднанні:

*До нас в науку! Ми навчим,
Почому хліб і сіль почім!
Ми Християне; храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас!*

Формування базових засад інформаційного господарювання, не означає швидкого переходу нашої держави до прогресивніших моделей розвитку, і нам варто замислитись над наступними рядками.

*І день іде, і ніч іде.
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки?*

Отже, літературна спадщина Тараса Шевченка сповнена економічними або біляекономічними мотивами, що визначають спільну проблематику того часу та проблеми дня сьогодення. Багато тенденцій суспільного розвитку були передбачені та підсвідомо розкриті автором, зокрема поступове, еволюційне переростання праці фізичної та шкідливої для здоров'я людини у працю творчу, зростання ролі національних пріоритетів економічної та суспільної діяльності, зменшення частки економічного, продуктивного у житті людини і зростання частки особистого, суспільного, культурного, інтелектуального тощо.

Необхідні посилання по тексту:

1. Шевченко Т. Малий Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – К. : „Веселка”, 1979. – 384 с.
2. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка : монографія / Павло Зайцев. – К. : АТ „Обереги”, 1994. – 456 с.
3. Яковенко Р. В. Українські та російські дослідники людського потенціалу у XVII-XX століттях / Роман Яковенко // Матеріали за 6-а міжнародна практична конференція [„Основни проблеми на съвременната наука – 2010”]. (Софія, Болгарія, 17-25 квітня 2010 р.). – Софія : „Бял ГРАД-БГ” ООД, 2010. – Том 11 : Икономики. – С. 52-54.
4. Проскурин П. В. История экономики и экономических учений / Проскурин П. В. – Кировоград : Полиграф-Терция, 2007. – 383 с.

Роман Яковенко,
кандидат економічних наук